

A bódvaszilasi templomerődítés kutatása

PETŐ ZSUZSA ESZTER

Közép-Európai Egyetem, Középkortudományi Tanszék
H-1051 Budapest, Nádor u. 9., zsuzsaeszter.peto@gmail.com

Pető, Zs. E.: *Researches on the fortified wall around the church at Bódvaszilás*

Abstract: Current paper gives a short description on an unknown, fortified church, situated in the Bódva Valley, North-East Hungary. With a map, a plan and 3 photos.

Keywords: defensive wall, Medieval, Post-Medieval, Ecclesial, hajdú, Torna, Esterházy, fortified church, loophole

Bevezetés

A Kárpát-medence egész területén a legkülönbözőbb templomerődítési formákkal találkozhatunk. Ezek közül a mindenkori történeti és régészeti figyelem elsősorban az erdélyi szász és székely, illetve a felvidéki területekre koncentrált. A trianoni Magyarországon belüli erődtemplomok, templomerődök képéről csak nem oly régen született meg az első összefoglalás Tolnai Gergely tollából.¹ Ehhez a folyamatosan bővülő lajstromhoz² kíván adalékul szolgálni az alábbi kutatási beszámoló is.

A Bódvaszilás központjában lévő dombra épült az a barokk kori római katolikus templom, amelynek omladozó körítőfalát 2010 óta állagmegóvó és különböző fokú rekonstrukciós munkálatokkal kívánják megőrizni. Ennek első fázisával párhuzamosan, kizárólag az erődített fal mentén folytak a kis felületű régészeti kutatások, amely során sikerült némileg árnyaltabbá tennünk, és bővítenünk eddigi ismereteinket a településről, templomának történetéről (1. kép).

1. kép: A templom és a körítőfal északkeleti-keleti oldalának külső képe, rajta a keleti és délkeleti támpillérek

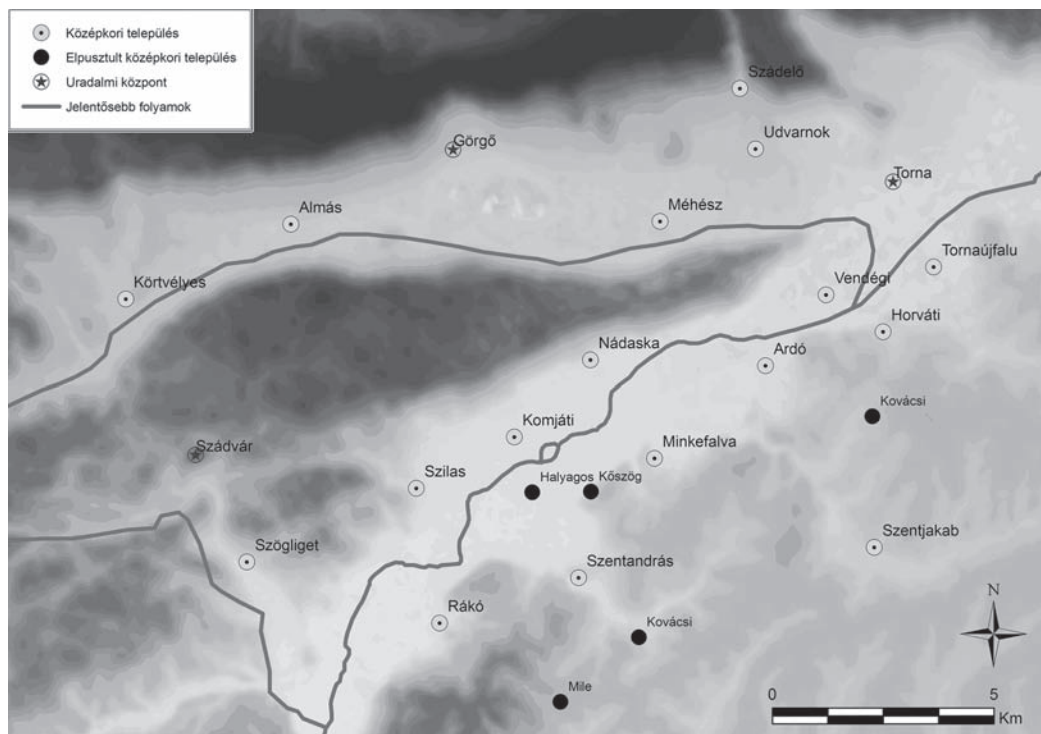
¹ Tolnai 2001.

² Tolnai 2005.

Bódvaszilás és környékének történeti adatai

Az egykori Torna vármegye tartozékaként a település léte már az Árpád-korban adatolható, ám pontosabb története csak regionális összefüggéseken keresztül vázolható fel.

A 12–13. századi oklevelek és a középkori – sokszor ma is élő – helységnevek arra utalnak, hogy a Torna-völgy és a Bódvaszilási-medence települései a 12. század végén már biztosan létező tornai királyi uradalom, erdőispánság szolgáltató falvai lehettek.³ Ilyen volt pl. Kovácsi⁴, Méhész, Almás, Szepsi (egykor Szekeres), Ardó (Erdőövő) vagy Szilas is, amelynek neve szilfákkal benőtt helyre utal.⁵ A korszak írott forrásai hospesek betelepítéséről is tanúskodnak, így Vendégi⁶, Olaszi⁷, Torna⁸, Hidvérgardó⁹, s Szentandrás¹⁰ lakosai mind idegen földről érkeztek (2. kép).

2. kép: Oklevelekben említett középkori települések a Bódva és Torna völgyében

A tornai vár uradalmának kiépüléséről, majd később várispánsággá alakulásáról, azaz a 13. század első felének viszonyairól két adománylevél¹¹ tudósít, amelyek alapján feltételezhetjük, hogy Szilas mindvégig uralkodói kézen marad. Ezzel párhuzamosan érdemes megjegyeznünk, hogy a tornai uradalom szétszórt abaúji és borsodi birtokai is magánkézre kerülnek; megfigyelhető tehát a szigetszerű birtokrészek felszámolására irányuló igény.¹²

3 Györffy 1963. 45., Heckenast 1970. 56.

4 Hidvérgardó és Tornaszentjakab között, valamint a Tornaszentandrás-hoz tartozó területen is létezett egy-egy Kovácsi nevű település, Dénes 1983. 29.

5 Módy 1969. 214., Dénes 1983. 28-29.

6 Szentpétery 1923. 3. 422., ugyanez Dénes 1983. 30.

7 Fejér 1829. IV. 1. 278., ugyanez Dénes 1983. 30.

8 A Várad Regestrum cseh telepésekről emlékezik meg, idézi Györffy 1963. 740.

9 Talán Vendégiből áttelepült lakosok. DL 12.202, Dénes 1983. 30.

10 Az ikerszentélyes templom építői talán dél-német bányásztelepések lehettek a 12. század vége előtt. Dénes 1972. 91-97., Dénes 1983. 30., S. Pusztai 1980. 132-133.

11 IV. Béla egyik 1243-ból fennmaradt oklevele utal – feltehetően – a III. Béla által Miskolc-nembéli Domonkos báznak adományozott tornai birtokokra (Pelsős és tartozékai), illetve III. Ince pápa egyik bullája emlékezik meg Imre királynak a nagynénje, Aliz hercegnő számára tett adományairól (Torna és még négy másik falu). Fejér 1829. 290., illetve Muratori 1717. 378-379., idézi Dénes 1983. 33., Dénes 1999. 141.

12 Dénes 1983. 33., Sárközy 2006. 84.

A tatárjárást követően IV. Béla király a várak, központi helyek megerősítésére koncentrált; ennek a folyamatnak a része lehetett az új tornai uradalmi központ és erősség, Szádvár felépülte is, amivel párhuzamosan a 13. század utolsó harmadában megindul a tornai királyi várispánság vármegyévé váló szervezése is.¹³

Bódvaszilas első, a kutatásban sokszor bizonytalannak vélt említése is erre az időszakra tehető: 1274-ben IV. László, Sebestyén tornai ispánnak adományozza a Torna megyei *Nilos*¹⁴ földjét.¹⁵ A 13. századi birtokadományozások során több határjárást is végeztek a régióban, amelyek közül kettő, *Nádaska*¹⁶ (1280), illetve *Komjáti, Minkefalva* (Bódvalenke) és *Mile* (1283)¹⁷ határát leíró dokumentum maradt ránk teljes egészében. Ezekből felismerhető, hogy a középkori határok szinte azonosak a mai településhatárokkal, s mindez megerősíti azt a benyomásunkat, hogy a Bódva felső völgye napjainkban is archaikus képet mutat.

Szilas települését 1283-ban, a IV. László király által *Vid fia Zsenge* számára adományozott birtokok bejárása során említik először biztosan *Zylas* alakban úgy, mint Komjátival határos falut.¹⁸

Nem rendelkezünk közvetlen 14. századi adatokkal, ám feltehetően még a 13. században a szádvári uradalomhoz csatolják Szilast, így ismertek birtokosai. A Bódva-völgyében 1272-től adathozható *Tekus* sárosi ispán leszármazottai a század végére megszerzik a királytól a szádvári uradalmat, majd Aba Amadé bírja azt, végül a rozgonyi csata után (1312) ismét uralkodói kézre kerül a vár és annak összes tartozéka: Szögliget, Szilas, Hidvégardó, Szentandrás és Kovácsi.¹⁹ Több adat szól a 14. századi várnagyokról és a Drugethek birtoklásáról.²⁰

Az 1332–37. közötti pápai tizedjegyzékekben Torna plébániáit csak egyszer találjuk meg, akkor is – területünk települései közül – csak Szögligetet és Perkupát, noha az Árpád-korban máshol is létezett plébánia. Hiába keressük az adózók között pl. a hospesfalvakat, azok eredendő kiváltságaik révén a saját plébániájuk számára szedték be a tizedet.²¹ Így volt ez az ekkor már biztosan plébániával rendelkező Vendégi²², Szentandrás²³, Szőlősárdó²⁴ és Hidvégardó²⁵ esetében is.²⁶ Szilas hiányának magyarázata lehet, hogy – ha volt is bármilyen egyházi épülete (templom, kápolna) – az minden bizonnyal Szögliget filiája volt.²⁷

Torna megye ispáni tisztét 1379-ben Bebek Imre töltötte be, majd nem sokkal később, uralkodói adományként megkapta a szádvári uradalmat, így Szilas urai is a Bebekék lettek – utóbbi egy 1415-ben kelt perirat is igazolja.²⁸ Mellettük *Vid fia Zsenge* és *Tekus* ispán leszármazottai birtokolták a vidéket, viszályaik és együttműködésük emlékét számos irat őrzi.²⁹

Az uradalom késő középkori képét mutatja az 1427-ben keletkezett Torna megyei portaösszeírás, amelyben a Szilasi-medencén belül viszonylag népesebb településként, 33 telekkel szerepel Szilas, a korábban központi szereppel bíró Szögligeten csak néhányval több portát jegyeztek fel. Ekkor már feltehetően saját, teljes jogú egyházzal is bírt Bódvaszilas, amelynek jelentőségét tovább emelte, hogy 1446-ban itt tartották meg Torna vármegye gyűlését.³⁰

13 Györffy 1963. 45-47., Dénes 1983. 32.

14 Dénes György szerint ez helytelen azonosítás, az adat a későbbi Borsod megyében található *Nyilas* településére vonatkozik. Ezt azzal igazolja, hogy a tornai, abaúji és borsodi határokon elhelyezkedő birtokok földrajzi és közigazgatási helyzete sokszor ellentmondásos volt, az adományok pedig ennek a rendezését célozták meg. Az oklevelekből következtethető az, hogy a vármegyékhez tartozó nemesi birtokok szigetszerűen voltak jelen a királyi uradalom területén (pl. az 1283. évi határjárásban borsodiként említett *Komjáti, Mile, Lenke* települések, melyek később már Torna vármegyéhez tartoztak, ld. 16. lábjegyzet). Ugyanez fordítva is igaz volt; Tornához tartozó földek voltak távolabb, a szomszédos megyék területén is, ezért említhették először – Nyilashoz hasonlóan – *Kupát, Hegyemet, Tornaházát* is tornai birtokként. Dénes 1983. 49-50., Sárközy 2006. 84.

15 Wenzel 1874. 87-88. (88. sz.), 90-92. (91. sz.), Szentpétery – Borsa 1961. 106. (2540. sz.), 111. (2555. sz.), Sárközy 2006. 84.

16 1280/1636: Torna megye közgyűlési jegyzőkönyvében. MOL DF 210. fol. 1998.

17 DL 16.092

18 Ld. 16. l., MOL DF 210. fol. 1998.

19 Fügedi 1977. 63-64., 193., Dénes 1983. 46-48., 62-65.

20 A Drugethek ismert tisztségei között Heves, Borsod, Abaújvár, Szepes és Sáros ispáni címe szerepel, Tornáé nem. Talán a mindenkori szádvári várnagy látta el ezt a szerepet. Détsly 1969. 144., 168., Dénes 1983. 65-66.

21 Dénes 1983. 66.

22 Plébániáját 1263-ban említik. Nagy 1871. 254.

23 Szentandrás temploma a 12. században épülhetett. S Pusztai 1980. 132., Valter 1980. 114., 127.

24 Mint egyházas hely, 1324-ben említi egy oklevél. Nagy 1871. 254.

25 Ezúton is köszönetemet fejezem ki Koppány Andrásnak, aki a Simon Annával végzett hidvégardói templom falkutatásának eredményeit a rendelkezésemre bocsátotta. A kutatás során igazolást nyert a templom román kori eredete.

26 Még IV. Béla király állapodott meg (1263) az esztergomi érsekkel arról, hogy a tornai uradalom tizedét az uralkodó pénzben váltja meg, hogy azt ne az egyház, hanem közvetlenül a tornai királyi uradalom javára szedjék be, erről a jogról talán csak a pápai adószedés során mondott le a király. Fejér 1829. IV. 3. 126.

27 A megye képes műemlékjegyzékében a középkori templom építését a 12. századra datálják, noha erre vonatkozó, biztos adat egyelőre nem ismert. Cseri – Szabadfalvi 1992. 12.

28 Csánki 1890. 241., Dénes 1983. 74-79., Sárközy 2006. 84.

29 Dénes 1983. 69-73.

30 Csánki 1890. 240., Sárközy 2006. 84.

A huszita háborúk alatt Giskra kezére került az uradalom, de a Bebekek hamarosan visszakapták azt. Ennek emlékét egy 1464-ben keletkezett irat őrzi, amelyben az összes korábbi birtokviszonyt rögzítő oklevelet összegyűjtötték, ugyanekkor Mátyás király elrendelte a határok újbóli bejárását is.³¹

1469-ben Bebek Pál fiú utód nélkül hal meg, így hűgának, Orsolyának férje, Szapolyai Imre jutott a Bebek birtokokhoz, így a szádvári uradalmat is sajátjának tudhatja. A családban legvégül Szapolyai Jánosra száll a hatalmas vagyon. A Habsburg Ferdinánddal vívott harcai során a szádvári uradalmat Werbőczy Istvánnak adományozza, majd 1527-ben újra a Bebekek szerzik meg a birtokot.

Fülek török kézre kerülése után, 1554-ben éri el az első pusztítási hullám a Szilasi-medencét. Ekkor már a reformáció erőteljes térhódításával is számolnunk kell, 1561-ben egy püspöki vizitáció során a szilasi és a jósvafői plébánián már református papot találunk.³²

A szádvári uradalom történetét ebben az évtizedben számos tragédia árnyékolja be, emellett gyorsan változó erőviszonyok jellemzik az időszakot. A korszak zárásának tekinthetjük azt, amikor Schwendi Lázár 1565-ben elfoglalja a várat, és így az végleg az uralkodó kezére kerül minden tartozékával, így Szilással együtt.

A törökök a Perkupától északra eső területeken egyáltalán nem portyáztak, a Bódva jobb partján nem pusztultak el a települések (bár a lakosság nyilván visszahúzódott), ennél fogva a terület értékesebb zálogbirtokot jelentett a korona számára. A 16. század végén és a 17. században számos provizor és zálogbirtokos váltotta egymást Szádváron. Említésre méltó a Csákyak birtoklása, valamint Esterházy Miklós térnyerése, aki Dersffy Orsolyával kötött házassága révén lett a jelentős birtokállomány ura. Fia, Esterházy Pál 1674-ben a kincstártól megvásárolta Szádvárt, ám Thököly kurucái bevették magukat az akkorra az egyik legerősebb és legnagyobb alapterületű erődde lett várba.³³ 1686-ban végleg a császári csapatok kezére került a vár, ekkor védműveit „elrontották”, s az Esterházy uradalmi központot Szilasra helyezték át. Fennmaradt ebből az időből (1696) egy régi pecsét, amelyen először szerepel Bódvaszilas formában a település neve.

Esterházy Pál csak 1702-től tudta megkezdeni itteni birtokainak igazgatását. A 18. században épült fel a ma is látható jószágigazgatói kastély, vele párhuzamosan az északolt szentélyű barokk templom, illetve a közvetlenül a templomtól keletre-délkeletre emelt (s így a templom északkeleti-keleti körítőfalához is csatlakozó) raktározó, kiszolgáló épületek nagy része is, amelyek romos állapotban ugyan, de egészen a közelmúltig álltak. Jelenleg már csak a templom, az udvarház („Esterházy-Koós kastély”) és a település egy távolabbi pontján álló magtár látható ebből az egykor virágzó gazdasági komplexumból.³⁴

Bél Mátyás leírásából tudjuk, hogy a szádvári úriszék is átkerült Szilasra, amely a mai napig Akasztó-part néven ismert, mindjárt a település déli bejárata előtt, az északi lankák lábánál. Számos hasznos forrás maradt ránk a barokk korból, ezek közül kiemelkedő az Esterházy József Antal herceg 1721-ben bekövetkezett halálakor készített leltár, amely említést tesz a hajdúk régi házáról. Emellett a korabeli egyházlátogatási iratok is alapforrásul szolgálnak, hiszen a barokk templom építésekor Szilason járt vizitáció leírja, hogy a régi templomot a szentély kivételével (!) teljesen elbontották, helyére emelik az újat.³⁵

A 19. század elejéből származnak Raisz Keresztély, az Esterházyak uradalmi mérnökének térképei, felmérései, melyeken jól láthatóak a 18–19. századi építkezések, bővítések.³⁶

A templom körítőfalának kutatása³⁷

Változó magasságú és állapotú, hatszögletű kőfal fut körbe a templomot övezve, amelynek – előzetes szemlélünk során – észak-északnyugati oldala volt a legrosszabb állapotban, ott már a felszínen sem látszódtott falmaradvány nyoma. A puszta szakasz után rögtön, a fal vonalából kiemelkedő, négyzetes kiugrás, erődítés található. A kutatási területek kijelölése egyrészt ennek a szakasznak a tisztázását célozta meg, másrészt a rekonstrukciók által érintett északkeleti, keleti, délkeleti részekre koncentrált (3. kép). A körítőfal északkeleti-keleti szakasza nem volt vakolva, így meg lehetett figyelni a vélhetően barokk kortól datálható sokszoros beavatkozásokat (elfalazott, csak egyik vagy másik oldalon látható nyílások, gerendafészek, stáció fülke helye, etc.). A kutatást megelőző helyszíni szemlék során a keleti és délkeleti sarkokon látható, támpilléreként szolgáló falszakaszok sem mutattak egységes képet. Míg a keleti maradványok nem voltak kötésben a körítőfallyal, addig a délkeleti pillér (egykoron oromfal) úgy tűnt, közvetlenül kapcsolódik ahhoz, bár ennek képe sem volt egységes.

31 DL 75.902, DL 75.911

32 Dénes 1983. 96-97.

33 Ezt még a Bécs védéséből hazafelé tartó, Sobieski vezette lengyel csapatoknak sem sikerült bevennie, emiatt a felbőszült katonák nagy pusztítást végeztek a környék falvaiban (lengyeljárás). Ekkor pusztult el Szin középkori temploma is. Dénes 1983. 106.

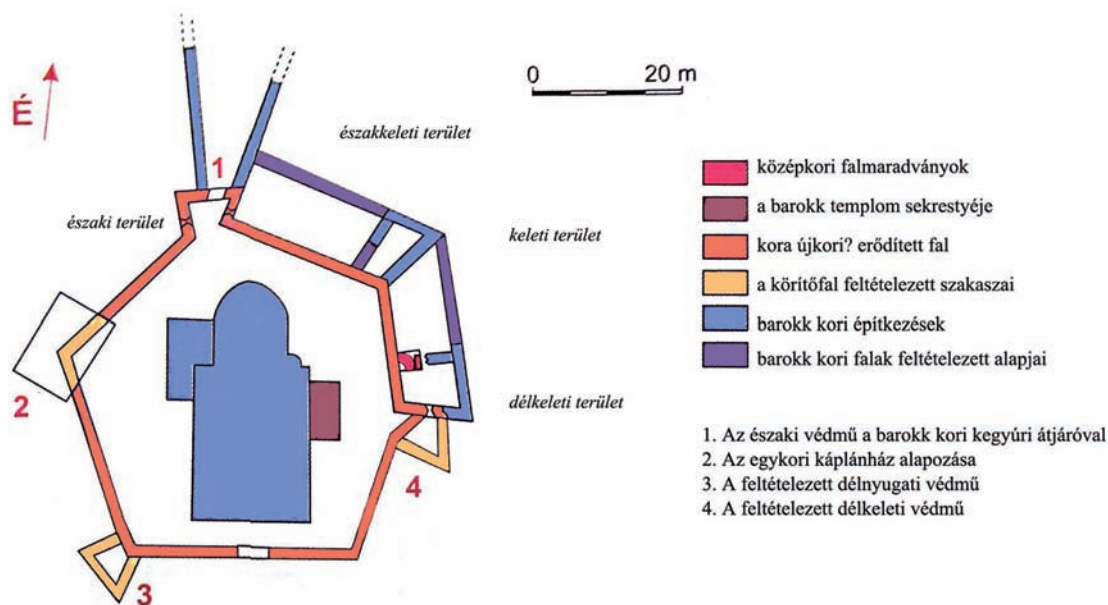
34 Koleszár 2010.

35 Koleszár 2010.

36 Dénes 1983. 115-117.

37 Ezúton is szeretném megköszönni Simon Zoltán, Giber Mihály régészeknek, Kosdi Attila és Sárközy Sebestyén építészeknek a kutatás és feldolgozásban nyújtott segítségét, illetve Koleszár Krisztián környezetmérnök, helytörténész készséges támogatását, adatait, ötleteit.

A régészeti kutatások során előkerült az elpusztult észak-északnyugati szakasznak az északi kiugráshoz közvetlenül kapcsolódó, egy periódusú alapozása. Innen kora újkori leletanyag, közte mázas kerámia, kályhacsempe, kályhaszem töredéke került elő.

3. kép: A templom alaprajzi vázlata

Az északi kiugrás keleti és nyugati oldalán két, közepén összeszűkülő, négyszög alakú, befalazott lőrést bontottunk ki (külső méretük 50×60 centiméter, a nagyjából a fal közepén jelentkező szűkülés, azaz a belső négyszög 25×10 centiméter). Itt vált lemérhetővé a fal vastagsága is, amely kb. 70 centiméter volt (4. kép). A védmű északkelet felé néző oldalában barokk kori kegyúri átjárót alakítottak ki.

A védmű belsejében erősen bolygatott körülmények között vegyes, főleg újkori, kora újkori kerámia-töredékeket találtunk, ám sikerült igazolni azt, hogy a védmű és a körítőfal keleti szakasza is egy periódusban épült. Ugyanitt a mai felszíntől -40 centiméterre a védmű fala lefelé visszaugrik pár centimétert (feltehetően alapozási szint vagy talán köpenyezés jele?), amihez kapcsolódik egy járószint is. A szint alatt rengeteg kő volt felhalmozva³⁸, amely a fal melletti szakaszon – meglehetősen bizonytalanul – egy korábbi padlót jelezhet. Talán ez utóbbi a fal építésének periódusát jelenti, bár a fal mentén az alapozás aljáig nem jutottunk le.

Az északi védmű – keleti támpillér-délkeleti támpillér közötti falszakaszok előtt a barokk kori, falhoz emelt épületek alapfalai kerültek elő, amelyek a körítőfallyal párhuzamosan futottak. Ebből következik, hogy a ma támpillérként funkcionáló falaknak egykor térelválasztó/épületválasztó szerepük lehetett.

A délkeleti támpillértől (egykori oromfal) észak felé 3,5 méterrel, a körítőfallal csorbázat mutatkozott, ezért itt is kutatóárkot húztunk, amely számos meglepetéssel szolgált. A csorbázat az előkerült barokk kori falakhoz illeszkedett, ám az árokban előkerült még egy, a fal alatt húzódó, kelet felé 1,4 méter hosszan előbukkanó, majd dél felé ívesen elkanyarodó, alapozásáig visszabontott falszakasz, amelyet 1,5 méter szélességben tártunk fel. Külső ívéhez egy észak-déli keskeny, hasonló kövekből szárazon rakott falszakasz csatlakozik (5. kép). Nem csak irányultságuk, hanem kőanyaguk is egyértelműen eltért a barokk kori részekétől. Egy igen apró, vélhetően késő középkori, sárgásfehér kerámia oldaltöredéke került elő a fal tisztítása során.

Bár módszeres falkutatásra nem volt mód, a primer megfigyelések alapján a délkeleti támpillér alsó szakasza nagyjából 3,2 méter hosszan és kb. 2 méteres magasságban képez egy periódust, amelyet mind magasságában, mind szélességében (kelet felé) bővítettek, minden bizonnyal az oromfal kialakításakor.³⁹ Mivel mindkét szakasz kötésben van a templom körítőfalával, így azt tartjuk valószínűnek, hogy egy esetlegesen visszabontott korábbi falat magasítottak meg, logikusan a délkeleti és keleti területeken történt építkezések során.⁴⁰

38 Kötésben lévő struktúra maradványát nem találtuk, bár a védmű középtengelyében talán egy szárazfalazás/alapozás észak-déli irányú, erősen lepusztult struktúráját találtuk meg.

39 A barokk kori épületek további alapfalai kerültek elő a délkeleti támpillértől északra eső részen.

40 Ha ezt elfogadjuk, akkor a templomot délről, délnyugatról övező falszakasz lehet, hogy hozzávetőlegesen eredeti magasságában áll, s a barokk időkben nem bontották vissza jelentősen, eredendően sem akadályozta az újonnan emelt templom térbeli érvényesülését, láthatóságát.

4. kép: Az északi védmű keleti lőrése a külső oldalról

5. kép: A feltételezett középkori falak a délkeleti területen

A templomdomb története – a középkori egyház és a körítőfal

1. A kutatások alapján a templomdomb átalakításának három fázisa vázolható fel. A középkori térre csak kétséges közvetlen adataink vannak, sajnos a források összegzése sem visz közelebb az egykor itt állt egyház megbízható lokalizálásához. Feltételesen köthetjük csak a délkeleti területen előkerült falakat a templomhoz, amelyek helyzetükből kifolyólag esetleg a keleti szentély visszabontott maradványai lehetnek. Mindennek elmentmond a már említett 18. századi egyházlátogatási adat, ami szerint a barokk egyház építésekor a korábbi templom szentélyét nem bontották le, feltehetően azt belefoglalták az új épületbe, azaz a mai templom kisméretű keleti sekrestyéje lehet a középkori szentély.⁴¹ Másrészt úgy tűnik, hogy a csak a barokk korban átépített, erősített övező fal még körbevehette a középkori egyházat, hiszen azt csak a 18. század második felében bontották le, a kutatóárokban viszont a fal építését megelőző struktúra került elő. További gondot okoz az is, hogy az egykori és a jelenlegi templomudvar között közel 1,5 méteres szintkülönbség van⁴², noha azt, hogy a késő középkori(?) felmenő falak biztosan honnan indultak, s hogy a barokk templom építése előtt milyen földmunkákat végeztek, pontosan nem tudjuk rekonstruálni.

2. A körítőfal esetében legalább két fő periódust különíthetünk el. A minden bizonnyal a kora újkor háborús időszakában emelt első erősítés északi védművén kívül – hipotetikusan ugyan, de – valószínűsíthető a körítőfalnak további egy, vagy akár kettő ugyanilyen eleme is. Az északit követő négyzetes erősítés a délkeleti részen lehetett (az északi elemtől számított második szögénél). Feltételezésünket igazolhatja az, hogy itt az oromfaltól délre eső meredek lejtőn egy négyzetesen körberajzolható plató van, amelynek helyzete és mérete pontosan kiadja egy négyzetes erődítmény vonalát. Az is támogatja az ötletet, hogy a kis területen rengeteg a kőomladék. De ami a leginkább feltűnő ezen a részen, az az észak felől eső magasabb falrész és a templom déli ívét átölelő alacsonyabb fal csatlakozása. Az alacsonyabb falsík egyszer enyhén megtörik, mielőtt csatlakozna az álló oromfalhoz. Ezt a pontot tekinthetjük az egykori védmű egyik belső sarkának, míg a feltételezett nyílás

41 Egyértelműen csak a keleti sekrestye körül végzett régészeti kutatások tisztázhatják ezt.

42 Ez nem érvényes az egész területen, az eredeti domborzat minden bizonnyal észak felől lejtett erősebben dél és kelet felé. Ennek egyik bizonyítéka lehet, hogy az északnyugati területen az eredeti felszíntől mindössze 0,5 méter mélyen került elő a körítőfal alapozásának alja, míg délkeleten (5. kutatóárok) ettől kb. 1,5 méter relatív mélységben találtuk meg a fal alját.

másik oldalát a magasan álló fal sarka adja (ott, ahol derékszögben keletnek fordul a rendszer, s a barokk kori oromfal maradványaként folytatódik). A két pont közötti távolság 3 méter, ami pontosan megegyezik az északi védmű belső sarkainak távolságával. Ezen felül még az sem elképzelhetetlen, hogy a barokk kori, mint fentebb írtuk, legalább két periódusú oromfal alsó ablakát egy lőrésből alakították ki, azaz a kora újkori védmű északi oldalát felhasználták a barokk kori építkezéseknél.

A feltételezett harmadik „bástya” (azaz a körítőfalnak az északi védműtől számított negyedik szögénél lévő védmű) léte abszolút hipotetikus, itt a barokk és újkori területrendezések minden korabeli struktúrára utaló felszíni nyomot megsemmisítettek. Viszont védmű építése talán itt indokolható a leginkább, hiszen a település egyik legmagasabb pontjáról lehet a legideálisabban megfigyelni a falu felé eső területet és a Bódvaszilason áthaladó Bódva-völgyi utat.

A körítőfal első periódusával kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a terv, amely alapján épült nem teljesen provinciális, nagyobb tervezési-építési jártasságról tanúskodik, a kivitelezés viszont (az eddig megismert kép alapján) változó minőségben történt meg. Ha a korszakban fellelhető párhuzamokat keressük, s a körítőfal besorolását szeretnénk elvégezni, akkor Tolnai Gergely csoportjai alapján a B., azaz a körítőfalon kívül még egyéb védművel ellátott templomerődítések közé sorolhatjuk a szilasi példát.⁴³ Ebbe a csoportba főleg a hajdúk által emelt alföldi erődített templomok tartoznak, amelyek között négyzetes védművel ellátott, de téglából épített, magas színvonalú példákat Hajdúszováton és részben Szoboszlón találunk. Egyszerűbben, kevésbé precízen, a helyi lehetőségekhez alkalmazkodóan kőből épültek a hajdúk zempléni erődített templomai. A 16–17. századra datálható Megyaszó négyzetes és Hejce magasabb színvonalú, két soros lőréssel ellátott körítőfala lehet a legközelebbi párhuzamunk.⁴⁴ Bódvaszilason, mint ahogyan már említettük, az 1721-ben készült inventárium említést tesz a hajdúk régi, a templom kerítéséhez épült „fa palotában” lévő kettős házáról. Jelenlétük talán a szádvári katonák áttelepítésével függ össze, ami legkésőbb a vár elrontásakor következhetett be. Összességében elmondhatjuk, hogy egy, a 16–17. század során, talán a hajdú katonák által emelt erődített fal övezte a bódvaszilasi templomot.

3. A barokk korban akár többszörösen is alakíthatták a falat és a térszinteket, önmagában a falhoz kapcsolódó jószágigazgatói épületek megépítése is komoly beavatkozásnak számított (ennek megfelelően magasztították meg a keleti-délkeleti falakat). Az elsődleges régészeti kutatások után, a körítőfal külső szövetében, a keleti támpillértől néhány méterre, északra keletkezett falkiomlás vizsgálatoknál láthattuk, hogy ezen a szakaszon a 18. században a körítőfal elé köpenyt húztak, a fal első periódusa pedig az itt amúgy is magasabb, eredeti térszinthez alkalmazkodott (ld. 39. lábjegyzet) – annak alapozása a barokk korban kialakított mai felszíntől közel 1 méterrel magasabban jelentkezett. Ebből következően nagyobb léptékű tereprendezést élhetett meg a terület a 18. században. Az intenzív építkezéseknek eredménye lehet az is, hogy a feltételezett két (már talán romossá lett, funkcióját veszített) védművet elbontották, s a déli, délkeleti falszakaszt is helyreállították, valamint nagyobb tereprendezés előzhetette meg a szintén barokk kori parókia felépítését a nyugati részen.

A kutatás a lokális szintű eredményeken túl a középkori és 18. századi Bódva-völgy, valamint az északkeleti régió kora újkori történetével kapcsolatosan is rá tudott világítani néhány apróbb összefüggésre.

Összefoglalás

Bódvaszilás (1. kép) a mai Északkelet-Magyarországon, a történeti Torna vármegye területén található, amely királyi erdőispánság volt már az Árpád-korban. A katolikus plébániatemplom és az azt ölelő erődített fal melletti régészeti kutatások – a történeti forrásokkal együtt – árnyalták az eddigi Bódvaszilásra vonatkozó történeti ismereteinket.

A középkori írott források nem szólnak a szilasi templomról, csupán a 13. század második felében (először 1283-ban) és a 15. században említik a települést a szádvári uradalom részeként (2. kép). Ebből fakadóan a vár és az uradalom történetéhez kapcsolódott Szilas története is, egészen 1686-ig, Szádvár lerombolásáig. Ezt követően az Esterházy család birtokába került az egykor virágzó szádvári uradalom, így Szilas is. A 18. századi gazdag forrásanyag között az egyházi iratok tudósítanak arról, hogy a középkori templom elbontása során csak az egykori szentélyt kímélték meg.

A 2010 nyarán elkezdődött régészeti kutatás a templom környékének tereprendezéséhez és az épületet körbeölelő fal rekonstrukciós munkálataihoz kapcsolódott. Ennek során vált világossá, hogy a ma látható, barokk templomhoz egy hatszögletű körítőfal csatlakozik (3. kép). Az északi részen lévő négyszögletes védmű nyugati és keleti falába egy-egy lőrést vágtak (4. kép). Kutatóárkokat húztunk a védmű környékén és annak területén belül, valamint a körítőfalon kívül, a keleti és délkeleti részekben.

⁴³ Tolnai 2001. 12-13.

⁴⁴ Itt a falvastagságok átlagosan 63-73 centiméter közöttiek, ami azonos méretet jelent a bódvaszilasi kora újkori fal vastagságával.

A fal egykori fázisainak rekonstruálása alapján úgy tűnik, hogy további két erődítés építése is megalapozott lehetett a hatszögletű fal minden második csúcsánál. A struktúra párhuzamait az alföldi és zempléni hajdú templomerődítések között találjuk meg, amelyek főleg a 16–17. század során épültek ki. Egy 1721-ben, Esterházy József Antal halálakor készült inventárium szól a hajdúk régi házáról. Ez az adat, a fal párhuzamaival együtt, erős bizonyíték lehet arra nézve, hogy a körítőfal építése a hajdú katonák szilasi állomásozásához köthető, ami nagyjából Szádvár felszámolásának idejében lehetett.

A 18. század során az Esterházy uradalom székhelyévé vált Bódvaszilas, amelynek következtében nagyobb építkezések folytak a templom területéhez kapcsolódóan is. A funkcióját veszített körítőfalhoz gazdasági épületeket illesztettek – amelyek alapjait a feltárások során azonosítottuk, – valamint a barokk templomot is ekkor emelték.

A középkori templom léteire egyértelmű régészeti bizonyíték nem áll rendelkezésre még, a körítőfal alatt talált falalapozások – a terepviszonyok figyelembevételével – csak kérdőjelesen azonosíthatóak a régi egyház részeként (5. kép).

Bódvaszilas története érdekes eleme a helytörténeti kutatásoknak, a tágabb történeti kontextusban történő vizsgálata pedig tovább árnyalja a régió középkorban, kora újkorban és újkorban létező politikai és gazdasági struktúráinak változását.

Researches on the fortified wall around the church at Bódvaszilas

ZSUZSA ESZTER PETŐ

Bódvaszilas is situated in the North-East of Hungary; it was the part of the historical, Torna county, which was a royal *comitatus* from the Arpadian era. The first, partial archaeological results near from the baroque parochial church and its round fortified wall (Picture 1) were compared with the known historical sources; therefore further approaches expanded the history of Bódvaszilas.

Primary historical sources do not give any proof information concerning the medieval church; only three charters mention Bódvaszilas as a property of Szádvár Estate in the second half of the thirteenth century (first in 1283) and in the fifteenth century (Picture 2). Through Medieval and Early Modern times, the history of Bódvaszilas is strongly connected to Szádvár, which was the center of the estate and nowadays it is one of the largest fortifications of Hungary. It was destroyed and eliminated in 1686, a few years before the beginning of the high noble Esterházy family's possession. Later on, from the second half of the eighteenth century, rich sources available about the Esterházy Estate; clerical sources give information about the destruction of the medieval church; as a document says, only its sanctuary had survived.

In the summer of 2010, during the first archaeological research around the parochial church, – which was related to the renovation of the church garden, – a hexagonal, post-medieval fortified wall was identified (Picture 3). It has one visible defense on the North side, which is a quadratic projection with two loopholes both in the Eastern and Western wall (Picture 4). Trenches were opened inside and next to the defense structure and also on the Eastern, South-Eastern area, next to the outer side of the fortified wall.

The ideal reconstruction of the post-medieval wall-system and the surrounding terrain shows that there could be two more defenses on each angle of the hexagonal wall. There is a close architectural relationship between the analyzed walls of Bódvaszilas and the fortified churches of the Alföld and Zemplén region, where the "hajdú" soldiers had lived in the sixteenth and seventeenth century. Also an inventory of the building-complex at Bódvaszilas is available, which was written in 1721, just after the death of prince József Antal Esterházy. This catalogue mentions the old house of the hajdú soldiers. Therefore, based on the known formally both functionally parallel walls and historical sources, it seems obvious to regard the hajdú soldiers as the constructors of the fortified wall at Bódvaszilas.

In the beginning of the eighteenth century, during the possession of the Esterházy family, Bódvaszilas had become the center of their lordship; thus continuous re-buildings and constructions were made near the fortified wall. Agronomical buildings were built up and attached to the outer side of the unfunctional fortified wall; the bases of these buildings were also found at the time of the archaeological investigations. Both the wall and the baroque church were built out in this century, just as they can be seen in nowadays.

There is no certain archaeological evidence of the medieval church but there is evidence for previous structures, built before the fortified wall; however it can be hardly identified clearly (Picture 5). The terrain pattern gives just a weak point to determine those basements as the medieval church.

Bódvaszilas is an interesting piece of a local history developed and investigated within a wider historical phenomenon. Mainly Post-modern and Early Modern architectural elements revealed, but compared them with written and pictorial sources, – and focused on a wider context, – a changing settlement hierarchy displayed.

Irodalom

- Csánki D. 1890.: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I. Budapest
- Cseri M. – Szabadfalvi J. (Szerk.) 1992.: Borsod-Abaúj-Zemplén megye képes műemlékjegyzéke 6. Bódva völgye - Edelény környéke. Miskolc
- Dénes Gy. 1972.: Középkori vastermelés a Bódvától keletre és a tornaszentandrászi ikerszentélyes templom. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 11. 86-105.
- Dénes Gy. 1983.: A Bódvaszilasi-medence 700 éves története. *Borsodi Kismonográfiák* 16. Miskolc
- Dénes Gy. 1999.: A Bódva-völgy felső szakaszának Árpád-kori története a tatárjárásig. In.: Bodnár M. – Rémiás T. (Szerk.): *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*. Putnok, 167-190.
- Détshy M. 1969.: Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 8. 143-186.
- Fejér Gy. 1829.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis*. IV. 1-3. Buda
- Fügedi E. 1977.: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Budapest
- Györffy Gy. 1963.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Budapest
- Heckenast G. 1970.: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. *Értekezések a történeti tudományok köréből* 53. Budapest
- Koleszár K. 2010.: A szilasi római katolikus templom kerítőfala. *Szilasi Újság Új folyam*, 1. szám, 2010. tél
- Módy Gy. 1969.: A Sajó-Bódvaköz települése és birtoklástörténeti képe a török hódoltságig. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 8. 207-220.
- Muratoro L. A. 1717.: *Antichita Estensi. Parte Prima*. Modena
- Nagy I. (Szerk.) 1871.: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősebb ágának okmánytára I. *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő* I. Pest
- S. Pusztai I. 1980.: A tornaszentandrászi r. k. templom helyreállítása. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 19. 131-143.
- Sárközy S. 2006.: A történeti Torna megye településtopográfiája a kezdetektől a 18. század elejéig. Miskolc-Perkupa
- Szentpétery I. 1923.: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* I. *Regesta regum stripis Arpadianae critico diplomatica* I. Budapest
- Szentpétery I. – Borsa I. 1961.: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* II./2-3. *Regesta regum stripis Arpadianae critico diplomatica* II/2-3. Budapest
- Tolnai G. 2001.: Templomvárak, erődtemplomok Magyarországon. *Az Esztergomi Vármúzeum Füzetei* 1. Esztergom
- Tolnai G. 2005.: Újabb adatok a magyarországi erődített templomok adattárához. *Castrum* 2. 31-50.
- Valter I 1980.: A tornaszentandrászi r. k. templom kutatása. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 19. 99-131.
- Wenzel G. 1874.: *Árpád-kori új okmánytár*. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. XII. Budapest

